

І.В. Сироватко

*Київський національний лінгвістичний
університет*

АЛЕГОРІЯ В АРАБСЬКИХ ВИРАЗАХ МОВЧАННЯ

Останнім часом вже опубліковано багато серйозних наукових праць, в яких досліджуються різні аспекти тлумачення та використання алегорій в арабській мові. Перш за все слід згадати праці видатних мовознавців¹, які вивчали естетичні, риторичні, граматико-синтаксичні, семантичні та виражальні аспекти алегорії. Разом з тим здійснення аналізу стилістичної структури, особливостей використання та можливостей перекладу алегорій залишається перспективним напрямком в арабському мовознавстві. Також цікавим є вивчення засобів перекладу алегорій на українську мову. Ця стаття має на меті дослідження алегоричних виразів мовчання в арабській мові шляхом проведення стилістичного та перекладознавчого аналізу.

Відтак необхідно дати відповідь на два запитання, а саме – чи можна перекласти алегорію? І якщо так, то чи можна застосовувати при цьому переклад „у зворотному напрямку”, тобто не з мови оригіналу на мову перекладу, а навпаки – з мови перекладу на мову оригіналу? Намагаючись відповісти на перше питання, деякі англomовні дослідники, зокрема Кілард², вважають переклад каламбурів, двозначностей і жартів неможливим (мабуть, після твердої впевненості Набокова у неможливості перекладу поезії³), що само по собі є досить дивним, оскільки на практиці ці стилістичні явища перекладаються з/на всі існуючі мови майже кожен день, хоча про ступінь доречності та адекватності в кожному окремому випадку можна посперечатися. Нам здається більш прийнятною думка Ньюмарка⁴, який зазначає, що „все без винятку може бути перекладеним; перекладач не може дозволити собі говорити про існування чогось такого, що не можна перекласти”. Безумовно, розуміння і переклад алегорій залишається дуже складним завданням, що вимагає детальнішого розгляду труднощів перекладу ідіоматичних виразів⁵.

На думку автора цієї статті, алегорія може бути перекладена успішно, що засвідчують тисячі прикладів вдалих перекладів поезій, а також інших типів алегоричних текстів. Взагалі – перекладачі „можуть перекладати природно, акуратно та з максимальною ефективністю”⁶, і нам хотілося б додати – цілком адекватно, на рідну мову, оскільки з нею їм вдається працювати найефективніше. Проте нині перекладачі час від часу змушені переорієнтовувати свою діяльність у зворотному напрямку, що не зава-

¹ Див. зокрема: *El-Yaziji, A. Naj'atu R-raa'ed waShir'atu l-Waared fi l-Mutaraadef wal-Mutawaared* (A Thesaurus of Synonyms and Recurrent Combinations). Maktabatu Lubnaan: Beirut, 1970; *Al-Jurjani, A.Q. Dalaa'elu L-l'jaaz* (Evidence for the Inimitable in Language). Dar L-Ma'rifah: Beirut, 1982; *Al-Jurjani, A.Q. Asraaru L-Balaaghah* (Mysteries of Rhetoric). Dar L-Maseerah: Beirut, 1983; *Ibn Jinni, A.F. Al-Khasaa'es* (Language Properties) (three vols.). Dar L-Kutob L-Misriyah: Cairo, 1980; *Ath-Tha'alibi, A.M. Fiqhu L-Lughah* (Philology). Ad-daar l-Arabiyah Lil-Kitaab: Tripoli and Tunis, 1981; *Az-Zamakhshari, A. Al-Mufasssal fi Ilmi L-Lughah* (The Extended in Philology). Dar Ihya'a l-Uloom: Beirut, 1990 та ін.

² *Quillard, G.* “Translating Advertisements and Creativity” in *Translators' Strategies and Creativity*, eds. Beylard-Ozeroff, A.B., Kralova, J. and Moser-Mercer, B. 23–31. Benjamins: Amsterdam and Philadelphia, 1998.

³ *Connolly, D.* “Poetry Translation”. In *Routledge Encyclopedia of Translation*, ed. Baker, M., 70–176. Routledge: London and New York, 1998.

⁴ *Newmark, P.* *A Textbook of Translation*. Prentice Hall: New York, 1988.

⁵ *Baker, M.* In *Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge: London and New York, 1992. – P.68–69.

⁶ *Baker, M.* In *Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge: London and New York, 1992. – P.3.

жає їм здійснювати досконалий, професійний переклад⁷. Сподіваємося, що в даній роботі ми зможемо довести це.

У порівнянні з багатьма європейськими мовами, в тому числі з англійською, українською, іспанською, алегоричні арабські вирази мовчання надзвичайно багаті на різні значення, стильові та стилістичні ефекти, імплікації та інші функції. Серед відношень, які займають центральне місце, стоять стилістичні (зокрема лексико-граматичні та фонологічні) співвідношення гармонії, дисгармонії, іронічного парадоксу, інтеграції, дезінтеграції, схвалення та засудження у виразах говоріння і мовчання як окремо, так і в тісній взаємодії та порівнянні. Розуміння і передача цих стилістичних співвідношень при перекладі на українську мову і є основним предметом дослідження даної статті.

Під стильовим співвідношенням ми розуміємо значеннєві відтінки ввічливості, неввічливості, прямої чи її відсутності, пасивного чи позитивного ставлення, побоювань, сподівання і т. ін. Щодо функцій, то вони є прихованими стилістичними ефектами та імплікаціями, які створюються за допомогою різних стилістичних відносин, на які так багаті алегорії арабської мови, зокрема на рівні лексичного вибору та граматичних структур, які при перекладі на українську мову так чи інакше мають бути змінені, але передані. Так чи інакше, саме стилю треба приділяти найбільше уваги при прийнятті того чи іншого рішення під час перекладу⁸. Важливість такого рішення, яке на рівні простого користування мовою є інтуїтивним, не можна недооцінювати аналітикам і перекладачам, оскільки воно відіграє дуже важливу роль у змісті повідомлення і має певний вплив на сприймача тексту перекладу. Не має значення, є таке рішення довільним чи ні, але не треба забувати про те, що будь-яке рішення при перекладі є свідомим.

Алегорія, з іншого боку, використовується в даній роботі як узагальнюючий термін, який визначає всі риторичні засоби мови: метафори, метонімії, персоніфікації, гру слів, символізм, іронію, синекдоху і т. ін. Професор Уолтер Неш пропонує єдиний в своєму роді шлях вивчення риторичної і фігуративної мови. Розглядаючи важливість риторичного стилю у стародавні часи, він зазначає, що основним завданням риторичного мовлення було створення спеціальних мовних „структур для переконання”. Крім того, застосування тих чи інших стилістичних засобів у мовленні свідчило про щирість мовця. Проте „фігуративне мовлення ...означало ефективний засіб викликати певні емоції” при згадуванні предмета обговорення і „спонукати аудиторію” до емоційного сприйняття. Останнє зауваження щодо емоційного сприйняття і зворотної реакції аудиторії є дуже важливим і ледь не визначальним при будь-якому обговоренні алегоричних виразів, оскільки вплив на свідомість реципієнтів є метою цих виразів. Іншими словами, ці вирази мають відчутний стилістичний вплив на сприймача тексту і через це є невід’ємною часткою значення тексту в цілому, що необхідно враховувати при перекладі.

В цій статті розглядаються деякі арабські вирази різних типів: ідіоми, прислів’я, приказки, цитати, крилаті вирази, навіть сленгові та жаргонні висловлювання. Їх надано в оригіналі та фонетичній транскрипції, а також наведено дослівний і довільний зразки перекладу.

Мовчання, як це не дивно, коментується позитивно і навіть рекомендується у деяких виразах, проте в інших засуджується, хоча і не відверто. Це створює насправді дуже цікаві стилістичні співвідношення, про що йтиметься далі.

⁷ *Rioss, S. and Weatherby, J.* “A Need for Reorientation: Creative Strategies for the Teaching of Translation into a Foreign Language” in *Translators’ Strategies and Creativity*, eds. Beylard-Ozeroff, A.B., Kralova, J. and Moser-Mercer, B. 213–221. Benjamins: Amsterdam and Philadelphia. 1998.

⁸ *Leech, G. and Short, M.* *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose.* Longman: London and New York. 1981; *Nash, W.* *Rhetoric: The Wit of Persuasion.* Blackwell: London and New York. 1990; *Ghazala, H.* *Literary Stylistic: Pedagogical Perspectives in an EFL Context.* Unpublished Ph. D. Thesis: University of Nottingham, UK. 1987; *Toolan, M.* *Language in Literature: An Introduction to Stylistics.* Arnold: London, New York, Sydney, Auckland. 1998.

1) khayru l-khilaali hifu l-lisaan . Дослівний переклад: „Найкращою характеристикою є тримання язика” або „Найкраще, що можна зробити – це тримати язика за зубами”. Метафоричний образ, переданий масдаром „ ” – „тримання” дослівно рекомендує тримати язика у роті, „за зубами”, тобто зовсім їм не користуватися. В українській мові ми маємо сталий вираз „тримати язика за зубами” – така собі порада, що досить часто рекомендується і, звичайно, розуміється, але не використовується мовцями. Щоб досягти якогось впливу, арабський вираз подає тримання язика за зубами як кращу характеристику людини, духовно багатой, що поважає інших людей. Цікаво, що на деякі мови цей вираз перекладають також як пораду говорити небагато, лише те, що потрібно сказати, і не більше. Проте нам видається, що в українській мові можна використовувати сталий вираз „тримати язика за зубами”. Для даного арабського виразу також характерна напіврима ‘khilaal’ та ‘lisaan’, що є специфічною рисою деяких арабських алегорій, що свідчить про відшліфування протягом частого використання цієї фрази і полегшує її запам’ятовування. Подібними за значенням є такі вирази, як ihfaz (‘alayka) lisaanak та (amsek (‘alayka) lisaanak). Обидві дослівно означають „тримай свого язика” та використовуються як стійка реакція на чиєсь висловлювання або як порада співбесіднику бути тихішим і обережнішим.

2) (rubbama kana s-sukootu jawaaban). Дослівний переклад: „Напевно, мовчання є відповіддю” або „Іноді мовчання може бути відповіддю”. Алегорична частина цього висловлювання полягає у мовчанні, яке само по собі є вповні адекватною відповіддю, іноді навіть більш виразною, ніж будь-яке висловлювання. Хоча буквально мовчання є відсутністю відповіді як такої, коли її очікують, проте в деяких ситуаціях мовчанням можна сказати більше, ніж словами, і воно може свідчити про задоволення чи незадоволення, розлюченість, наляканість, згоду, сумніви, еквівалент виразу „не знаю” і т. ін. Мовчання є взагалі дуже виразним свідченням про ті чи інші емоції, і найчастіше його значення в тій чи іншій ситуації можна зрозуміти лише з контексту. На це необхідно звертати увагу як аналітикам, так і перекладачам.

Немає нічого дивного в тому, що в мові перекладу іноді можна знайти прямі відповідності. Так, в українській мові ми можемо знайти семантичний еквівалент, а саме цитату з Біблії, загальновідому і загальнопоширену: „Мовчання було йому відповіддю”. Цей приклад не є прямим і повним еквівалентом, оскільки в арабській мові ми маємо іншу категорію часу і відсутність вказівок на ту чи іншу особу, проте ми вважаємо доречним використовувати при перекладі цей вираз, оскільки він є розповсюдженим і зрозумілим для всіх. Крім того, слід вказати на те, що у порівнянні з арабським алегоричним виразом зберігається семантичний відтінок можливості обрати значення мовчання у кожній окремій ситуації. Отже, прислівник означає, що мовчання може як бути, так і не бути відповіддю (відповідна конструкція є і в українському еквіваленті).

3) (ithaa tamma l-‘aqlu naqusa l-kalaamu). Дослівно: „Коли розум стає досконалим, мовлення зменшується” або „Більше мудрості – менше розмов”. Це вказання на те, що чим мудріша людина, тим частіше вона мовчить. Також „менше розмов” – це скоріш вказання на мовчання, ніж на малу кількість слів. У цьому виразі ми наштовхуємося на антитезу між поняттями „досконалий розум/мудрість” та „менше розмов/мовчання” (порівняймо: „менше розмов – більше мудрості” з „більше розмов – менше мудрості”; „більше мудрості – менше розмов” з „менше мудрості – більше розмов”), що є ще одним свідченням шанування мовчання. Такий сильний зв’язок між розумом і мовчанням спонукав людей до меншого використання слів, що свідчить про їхній „досконалий розум”, як у розглянутій ситуації. При перекладі на українську мову найбільш доречним нам здається еквівалентний вираз „Будь розумнішим – промовч”, оскільки навіть на рівні кількості слів та легкості їхньої вимови (три в українському варіанті у порівнянні з шістьма в арабському виразі) український еквівалент повністю відповідає завданням риторичного мовлення.

4) (assukootu min thahab). Дослівний переклад: „Мовчання зроблене з золота” або „Мовчання є золотом”. У цьому виразі мовчання матеріалізується у вигляді золота, найціннішого металу для людей будь-якого куточка світу. Це порівняння має за мету демонстрацію високої вартості мовчання, і ми розуміємо, що воно є таким коштовним, як і золото. Таким чином, гармонія і пряме порівняння між поняттями „золото” і „мовчання” свідчить про те, наскільки високо цінується останнє. При перекладі на деякі мови, в яких немає прямих еквівалентів цьому виразу, перекладачі намагаються уникнути порівняння абстрактного поняття „мовчання” з матеріальним поняттям „золото”. В нашому випадку такої необхідності не виникає, оскільки широко розповсюдженим є вираз „Мовчання – золото”, який в українській мові існує в розширеній формі, а саме: „Мовчання – золото, а слово – срібло”. Цікаво, що як в арабському виразі, так і в українському мовчання розглядається як дійсно абстрактне поняття, не прив’язане ні до якої ситуації. Це полегшує вибір еквівалента при перекладі.

5) (rubba kalimaten salabat ni'mah). Дослівний переклад: „Одне слово може вкрасти багатство” або „Одне слово може коштувати забагато”. Цей вираз радить промовчати в тій ситуації, коли навіть одне слово може погіршити її, може навіть позбавити когось чогось дуже цінного. Таким чином, говорячи алегорично, слово може вкрасти або стати знаряддям позбавлення чогось цінного того, хто не втримався від коментарів і не зміг промовчати. Поняття „слово” в цьому виразі означає щось негативне, спокусливе, небажане. Вкрай негативне значення дієслова “вкрасти”, особливо беручи до уваги особливості менталітету арабів і ставлення до подібних злочинів в арабському суспільстві, вживається в даному виразі для утримання людини від будь-яких висловлювань у ситуаціях, коли одне-однісіньке слово може коштувати їй занадто дорого, зокрема якщо законом або мораллю передбачене її мовчання. Також даний вираз викликає жаль з приводу недоречно сказаного слова або висловлювання. На вищевказані стилістичні і семантичні особливості даного виразу необхідно звернути увагу при перекладі його на українську мову. На згадку одразу приходять типово українське прислів'я „Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш”. На нашу думку, цей вираз є оптимальним при перекладі наведеного речення, оскільки зберігає відтінок жалю про нестриманість мовлення, незворотність наслідків необережних висловлювань і при цьому є власне українським прислів'ям.

6) (rubba raasen haseedu lissan). Дослівний переклад: „Голова може бути ціною необережного язика”. Цей вираз є прямим запобіганням необачному використанню мови. Він ясно дає зрозуміти, що неправильно підібране слово або неправильно сприйняте співбесідником висловлювання може коштувати людині життя або добробуту. Вираз перекликається із попереднім, але має яскраво виражений відтінок засудження і негативного ставлення до мовленнєвої нестриманості. В українській мові знаходимо схожий за емоційністю вираз „Тримай язика за зубами – ціліший будеш”. Цікаво, що в арабській мові це прислів'я має декілька варіантів, один цікавіший за інший: (lissanak hisaanak in suntahu saanak wa-in khuntahu khaanak). Дослівний переклад: „Твій язик – це твій кінь: якщо ти піклуєшся про нього, він піклується про тебе; якщо ти зрадиш його, він зрадить тебе”. У цьому виразі відчуваємо вплив кочової культури арабів. За змістом прислів'я близьке до українського „Язык мій – ворог мій”.

7) (samton mutbeq). Дослівний переклад: „Зачинене мовчання”, „абсолютне мовчання” або „повне мовчання”. Цю метафору застосовують в арабській мові для характеристики людини, що глибоко занурилася у свої власні думки, сконцентрована на чомусь важливому настільки, що не помічає нічого навколо себе. Що характерно, вона використовується не лише для зовнішньої характеристики людини, але й для внутрішньої, тобто застосовується мовцем по відношенню до самого себе. Щодо другого варіанта використання цієї алегорії, то нам видається, що в українській мові немає аналогів. Проте якщо йдеться про зовнішню характеристику людини, то такий відомий усім російський вираз, як „*гробовое молчание*”, що також не дуже часто засто-

совується в своєму українському варіанті, здатний передати всі стилістичні відтінки арабського виразу.

8) І нарешті, арабський алегоричний вираз, що через особливості менталітету і світосприйняття арабів є специфічним і характерним саме для арабської мови: (bee'na skootak) – col. Дослівний переклад: "Продай нам своє мовчання". В українській мові аналогів цьому виразу немає. При перекладі ми радили б його наводити дослівно. В цьому випадку ми знов спостерігаємо семантичний зв'язок мовчання/говоріння і „грошової вартості” того чи іншого процесу. Не варто пояснювати, що вираз має іронічний відтінок і використовується для прохання когось не верзти дурниць і замовкнути.

В арабській мові існує багато алегоричних виразів мовчання, і наведені нами приклади є лише верхівкою айсберга. Варто відзначити, що у більшості своїй ці вирази радять мовчати, а не засуджують мовчання. Цікаво, що мовчазність як така не властива арабам, і їх можна з впевненістю назвати нацією, яка любить розмови і бесіди та цінує їх. Проте, як ми мали змогу зрозуміти, мовчазність вважається скоріш позитивною рисою людини, ніж негативною. Що характерно, прямих порад мовчати немає, кожен вираз лише поверхнево окреслює якусь ідею, яку реципієнт може продовжити сам і зробити свої власні висновки.